

MARCIN SIENKOWSKI*

Przedmiotowe i podmiotowe uwarunkowania wiary na podstawie „Fides et ratio” Jana Pawła II i „Lumen fidei” Franciszka

W ubiegłym roku upłynęło ćwierć wieku od opublikowania encykliki „Fides et ratio”. Jan Paweł II podejmuje w niej refleksję na temat relacji rozumu i wiary, a także filozofii i teologii¹. Kilkanaście lat później kwestię wiary analizował także papież Franciszek. W encyklice „Lumen fidei” – ogłoszonej w Roku Wiary (2013 r.) – koncentruje się głównie na specyfice wiary (światła), która ukazuje sens życia².

Przedłożone opracowanie – na bazie obu encyklik – zmierza do ukazania przedmiotowych i podmiotowych racji wiary. Nie chodzi w nim jedynie o zestawienie dwóch dokumentów i omówienie zawartych w nich treści (choć nie sposób ustrzec się ich przywoływania). Zasadnicza idea polega na tym, aby spojrzeć na wiarę z perspektywy dwóch ujęć, dostrzec ich specyfikę i odmienność, a także wspólne im zagadnienia. Ponieważ uwzględnienie wszystkich wątków poruszanych przez obu papieży przekracza ramy artykułu, zaproponowano analizę tylko dwóch kwestii. Pierwsza z nich dotyczy przedmiotu, a druga – aktu wiary³.

1. Przedmiotowe uwarunkowania wiary

W pierwszej kolejności z obu encyklik należy wydobyć te zagadnienia, które dotyczą przedmiotu, a wraz z nim celu wiary. W przypadku cnót teolo-

* ks. Marcin Sieńkowski – Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Elckiej, Elk
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0679-5006>; e-mail: sienkowskimarcin@interia.pl

¹ Por. Jan Paweł II, *Fides et ratio*, Rzym, 14 września 1998 r., nr 1 (dalej: FR).

² Por. Franciszek, *Lumen fidei*, Rzym, 29 czerwca 2013 r., nr 4-6 (dalej: LF). Franciszek wyjaśnia, że do szkicu encykliki nt. wiary przygotowanej przez Benedykta XVI dodał kilka własnych przemyśleń. Zob. LF 7.

³ Por. STh 2-2, q. 1, a. 1; q. 2, a. 1.

gicznych, do których zalicza się wiarę przedmiot i cel są tym samym⁴. Razem wzięte stanowią przyczynowe racje wiary. Wskazanie tego typu uwarunkowań umożliwia zrozumienie wiary w aspekcie przedmiotowym.

Jedno z podstawowych założeń, na których opiera się treść encykliki „Fides et ratio” dotyczy tego, że i rozum, i wiara ściśle wiążą się z ludzkim poznaniem. Jan Paweł II nie ma wątpliwości, że rozum (intelekt) spełnia funkcje poznawcze⁵. Podobnie wypowiada się w kwestii wiary. Również ona jest typem poznania. Wobec tego zarówno rozum, jak i wiara odnoszą się do właściwego sobie przedmiotu. W przeciwnym razie poznanie byłoby bezprzedmiotowe, a tym samym pozbawione racji. Wskazanie i teoretyczne ujęcie przedmiotu czy to wiary, czy rozumu skutkuje uniesprzeczeniem zachodzenia aktów poznawczych, w tym także aktu wiary⁶.

Wprawdzie różnica między rozumem a wiarą dotyczy m.in. ich przedmiotów, jednakże i jeden, i drugi sposób poznania zmierza do ujęcia prawdy⁷. Na gruncie filozofii realistycznej podkreśla się, że prawda jest celem (wszelkiego) poznania (gr. *theoria*). Używając rozumu, człowiek poznaje realnie istniejącą rzeczywistość. Uzgadnia z nią swój intelekt. Relacja tego typu zwie się prawdą⁸. Natomiast za pomocą wiary możliwe jest przyjęcie tego, co zostało objawione przez Boga⁹. Jak przedmiotem poznania intelektualnego jest realny byt, tak przedmiotem wiary jest prawda Boża, nazywana też prawdą pierwszą. Od wstępnych zdań swojej encykliki Jan Paweł II stoi na stanowisku, że poznaniu prawdy służy zarówno rozum, jak i wiara. Tym samym uznaje, że prawda ukazuje się na dwa sposoby: naturalny i nadprzyrodzony.

Zarówno Jan Paweł II, jak i Franciszek niejednokrotnie zaznaczają, że znajomość prawdy nie wykracza poza poznawcze możliwości człowieka. Już starożytni filozofowie twierdzili, że człowiek z natury zmierza do poznania prawdy¹⁰. Pragnienie to podzielają wszyscy ludzie. Dostrzeżenie i stwierdzenie prawdy leży w możliwościach ludzkiego intelektu. Człowiek jest zdolny poznać prawdę o świecie, o sobie, a także o Bogu. Z jednej strony droga do poznania prawdy o Bogu wiedzie poprzez poznanie świata i człowieka, a z dru-

⁴ Por. FR 15; STh 2-2, q. 4, a. 1.

⁵ Por. FR 41; STh 1, q. 79, a. 8. Wprawdzie intelekt i rozum nie są tym samym, ale dla prowadzonych tu analiz mogą być rozumiane zamiennie. Zob. P.S. Mazur, *O nazwach intelektu*, Lublin 2004, s. 90nn.

⁶ Należy pamiętać, o czym zresztą informuje Jan Paweł II, że rola wiary nie ogranicza się tylko do intelektualnego poznania tego, do czego się odnosi. Papież podkreśla, że wiara odgrywa fundamentalną rolę również w praktyce życia.

⁷ Por. FR 25, 60; A. Maryniarczyk, *Poznanie bytu a transcendentalia*, w: Tomasz z Akwinu, *Dysputy problemowe o prawdzie*, tłum. A. Białek, red. A. Maryniarczyk, Lublin 2001, s. 179-180.

⁸ Por. FR 82.

⁹ Por. P. Moskal, *Religia i prawda*, Lublin 2008, s. 155nn.

¹⁰ Por. FR 16, 25, 71; LF 32; Arystoteles, *Metafizyka*, przeł. K. Leśniak, Warszawa 2009, s. 21; Benedykt XVI, *O poszukiwaniu prawdy*, w: tenże, *Poznanie prawdy. Wykłady papieskie*, Kraków 2017, s. 67.

giej poprzez objawienie. W pierwszym przypadku wiąże się ze wskazaniem ostatecznej przyczyny bytów przygodnych, a w drugim z przyjęciem tego, co mówi sam Bóg. Z tej racji przyroda została nazwana pierwszą księgą objawienia¹¹.

Znamienne, że papież z Polski nie poprzestaje tylko na dowartościowaniu intelektu, który poznaje przyczynę rzeczy (prawda ontyczna). Jan Paweł II wyraźnie podkreśla, że człowiek poszukuje i odkrywa sens rzeczy, a zwłaszcza sens ludzkiego istnienia (prawda egzystencjalna). W tym znaczeniu uważa, że człowiek jest tym, kto przede wszystkim zna siebie, czyli prawdę o sobie¹². Znajomość siebie wiąże się z poznaniem odpowiedzi na pytania, które dotyczą m.in. istoty człowieka, źródła jego pochodzenia czy celu istnienia. Wszystkie one zmierzają do odkrycia sensu, który umożliwia właściwe ukierunkowanie życia. Bez znajomości sensu życia człowiek popada w kryzys, który oznacza dezorientację w poszukiwaniu prawdy¹³.

W podobnym duchu wypowiada się Franciszek. Znajomość człowieka, czy też prawdy o człowieku wiąże się z odkryciem sensu i celu życia. Jednakże dodaje, że chodzi o sensowność życia również w obliczu cierpienia, zła i śmierci¹⁴.

W procesie poznawania prawdy i odnajdywania sensu Franciszek dowartościowuje przede wszystkim wiarę. Porównuje ją do światła, które oświetla drogę. Użycie tego rodzaju metafory wskazuje na poznawczą rolę wiary i związanego z nią sensu¹⁵. Charakterystyczne dla Franciszka jest to, że wierze przypisuje zdolność widzenia¹⁶. Wiarę porównuje do światła, które umożliwia widzenie¹⁷. W dodatku jest to umiejętność dostrzeżenia sensu nie tylko życia w całej rozciągłości (łącznie z przyszłością), lecz również cierpienia i śmierci. Innymi słowy, widzenie oznacza rozumienie, czyli odkrycie sensu życia i przebywanej drogi¹⁸.

Znamienne, że Jan Paweł II nie poprzestaje na analizowaniu prawdy w ogóle. Stwierdza, że istnieją różne formy prawdy. Jedna z nich dotyczy prawdy rzeczy, a inna objawienia. Czym innym jest prawda codziennego życia, a czym innym prawda naukowa lub prawda filozoficzna czy wreszcie prawda

¹¹ Por. FR 19, 22, a także niektóre stwierdzenia biblijne: Mdr 7, 17. 19-20; 13, 5; Rz 1, 20. Zdaniem Jana Pawła II, niezdolność do poznania istnienia Boga jako stwórcy świata wynika m.in. z przeszkód, które rodzi wolna wola i grzech.

¹² Por. FR 1, 16, 20.

¹³ Por. FR 81.

¹⁴ Por. LF 32, 56-57; FR 23, 26, 80, 93.

¹⁵ Por. LF 1.

¹⁶ Por. LF 3, 9; J. Salij, *Pytanie o światło wiary*, w: tenże, *Wiara i teologia*, Poznań 2017, s. 41-43.

¹⁷ Por. LF 33.

¹⁸ W objawieniu, a zwłaszcza w Chrystusie (poprzez wcielenie) została przekazana ostateczna prawda o życiu i celu człowieka. Por. FR 12, 38. Chrystus przeszedł całą drogę człowieka, dlatego oświeca jej wszystkie etapy łącznie ze śmiercią. Por. LF 20, 56.

religijna. Rozróżnia się je nie tylko na podstawie przedmiotu, jakiego dotyczą, lecz również możliwości i sposobów ich dowodzenia¹⁹.

Warte podkreślenia jest to, że (nie tylko ze względu na ilościową przewagę) Jan Paweł II dowartościowuje te prawdy, które są przyjmowane w drodze wiary. W związku z tym człowieka należy pojmować jako osobę, która swe życie opiera na wierze²⁰. Dlatego wiarę można zdefiniować w kategorii zawierzenia wiedzy kogoś innego. Dzięki temu uwypukla się jej międzyosobowy charakter. Oprócz zdolności poznawczych wiara angażuje także zdolność zawierzenia drugiej osobie. Tak więc człowiek poszukuje prawdy i osoby, której może zawierzyć²¹. Znamienne, że i jednemu, i drugiemu zadość czyni wiara chrześcijańska. Poznanie prawdy i relacja z Chrystusem odpowiadają tego typu poszukiwaniom.

Sporo uwagi Jan Paweł II poświęca poznaniu i prawdzie filozoficznej. Odwołuje się głównie do autonomicznej filozofii w nurcie klasycznym, której specyfiką jest poszukiwanie ostatecznych przyczyn oraz kontemplacja rzeczywistości²². Zasadniczą rolę odgrywa w niej ludzki rozum otwarty na całą rzeczywistość. Papież zdaje sobie sprawę z tego, że na gruncie poznania filozoficznego (realistycznego) chodzi o wskazanie prawdy ostatecznej. Dlatego mówi o istotnej roli rozumu (filozofii) w procesie poznania prawdy²³. Podejście tego rodzaju służy także ukazaniu roli rozumu w przyjmowaniu prawdy na gruncie wiary, co stanowi zasadniczy cel encykliki „Fides et ratio”²⁴. W dużym stopniu chodzi w niej o możliwość poznania prawdy ostatecznej. A ponieważ wykracza ona poza rzeczywistość przyrodzoną, nazywana jest prawdą transcendentną²⁵. Franciszek określa ją jako prawdę wielką oraz prawdę miłości²⁶.

Jan Paweł II zauważa, że rezygnacja z poszukiwania prawdy ostatecznej i pomniejszanie możliwości rozumu rodzi różnego rodzaju zagrożenia. Dostreaga, że współczesnej filozofii brakuje wiary w zdolność rozumu do poznania prawdy transcendentnej. Wobec tego filozofia skupia się na ukazywaniu ograniczeń, którym podlega ludzki rozum. Świadczą o tym niektóre stanowiska filozoficzne (agnostycyzm, relatywizm, sceptycyzm, pluralizm)²⁷. Charakteryzuje je brak wiary w istnienie prawdy, brak zaufania do poznawczych zdolno-

¹⁹ Por. FR 30-33.

²⁰ Por. FR 31; LF 18; J. Ratzinger, *Europa Benedykta w kryzysie kultur*, przeł. W. Dzieża, Częstochowa 2005, s. 99nn.

²¹ Por. FR 33; LF 18, 38, 50.

²² Por. FR 3.

²³ Por. FR 69.

²⁴ Por. FR 5-6, 49.

²⁵ Por. FR 15, 18, 27; LF 17-18, 20; P. Moskal, *Transcendencja i immanencja Boga w stosunku do świata*, w: *Wierność rzeczywistości. Księga Pamiątkowa z okazji jubileuszu 50-lecia pracy naukowej na KUL O. prof. Mieczysława A. Krąpca*, red. Z.J. Zdybicka i in., Lublin 2001, s. 145-153.

²⁶ Por. LF 25, 34, 38.

²⁷ Por. FR 5.

ści człowieka oraz brak nadziei na uzyskanie ostatecznych odpowiedzi²⁸. Brak poszukiwania prawdy wiedzie nie tylko do kryzysu rozumu; rodzi także kryzys egzystencjalny²⁹.

W podobnym kontekście wypowiada się papież Franciszek. W swojej encyklice mówi o kryzysie prawdy³⁰. Wynika on głównie z przyjmowanej i akceptowanej koncepcji prawdy. Jego zdaniem, współcześnie dominuje tzw. prawda techniczna. Za prawdziwe uchodzi to, co jest wytworem człowieka, funkcjonuje i przynosi korzyść. Oprócz tego znaczenie ma prawda jednostki rozumiana jako autentyczność wobec siebie i swoich przekonań oraz odczuć, czyli tego, co ważne dla pojedynczego człowieka³¹. Wobec tak rozumianej prawdy traci znaczenie prawda obiektywna, służąca dobru wspólnemu, a także prawda bytu łącznie z prawdą ostateczną.

Zdaniem Jana Pawła II, refleksja na temat prawdy nadal pozostaje konieczna. Postuluje on odzyskanie ufności w zdolności poznawcze rozumu, a tym samym odzyskanie drogi do prawdy ostatecznej, która ukazuje prawdziwy sens istnienia³². Zdaniem Franciszka, poznanie prawdy ostatecznej ułatwia dostrzeżenie sensu życia i właściwe nim pokierowanie³³.

Lektura encykliki „Lumen fidei” pozwala dostrzec, że Franciszek podejmuje problem prawdy (oraz wiary) w kontekście miłości. Duże znaczenie ma dla niego to, że treścią prawdy jest miłość Boga do człowieka. Na tej miłości, jak na fundamencie, można oprzeć ludzkie życie (nazywane drogą)³⁴. Związek prawdy i miłości jest ważny i z tego względu, że prawda bez miłości „staje się zimna, bezosobowa, uciążliwa dla życia konkretnej osoby”³⁵.

Dążenie do poznania prawdy przyświeca człowiekowi nie tylko w związku z naturalnymi możliwościami intelektu. Ma ono miejsce również na poziomie religii, a zwłaszcza Bożego objawienia. W tym wypadku polega ono nie tyle na odczytaniu prawdy z istniejącego świata, lecz na jej przyjęciu z objawienia. Odpowiedzi na istotne pytania dotyczące sensu ludzkiej egzystencji człowiek znajduje także w słowie objawionym przez Boga. Wobec tego nie tylko filozofia służy odkrywaniu prawdy ostatecznej³⁶.

²⁸ Por. FR 5, 8; M. Słomka, *Fides et ratio – Jan Paweł II i abp Józef Życiński*, w: *Relacja nauka – wiara. Nowe ujęcie dawnego problemu*, red. J. Golbiak, M. Hereć, Lublin 2014, s. 166-167.

²⁹ Por. FR 29, 84; M. Sienkowski, *Kryzys racjonalności*, „Człowiek w Kulturze” 33(2023), cz. 1, s. 72-73.

³⁰ Por. LF 25.

³¹ Por. LF 25, 34.

³² Por. FR 6; J. Salij, *Teolog*, w: *Jan Paweł II – człowiek kultury*, red. K. Flader, W. Kawecki, Kraków 2008, s. 349.

³³ Por. LF 24.

³⁴ Por. LF 4, 32, 46-47.

³⁵ LF 27, por. 47, 51, 55.

³⁶ Człowiek może uciekać przed prawdą w obawie przed jej konsekwencjami. Jednakże również wtedy wywiera ona wpływ na niego. Por. FR 28.

Tak oto Jan Paweł II podkreśla, że do poznania prawdy prowadzą dwie drogi. Jedną z nich jest droga poznania naturalnego, które dokonuje się dzięki rozumowi, a drugą – poznanie nadprzyrodzone, które polega na wierze³⁷. Obie metody prowadzą do odkrycia prawdy ostatecznej (Boga) – każda na swój sposób. Zdaniem Franciszka, związek wiary z prawdą jest tak silny, że wiara bez prawdy nie zbawia³⁸. W podobnym duchu wypowiada się Jan Paweł II, który mówi o zbawczej wartości prawdy chrześcijańskiej. Zauważa także, że teologia potrzebuje przede wszystkim prawdy, a nie rozmaitych poglądów³⁹.

Wreszcie Jan Paweł II stwierdza, że prawda objawiona nie sprzeciwia się prawdzie odkrywanej rozumem. Oba porządki prowadzą do pełni prawdy. W ten sposób zostaje zachowana zasada niesprzeczności, która głosi jedność prawdy. Ponieważ jeden Bóg uczynił świat i racjonalnym, i poznawalnym, prawda naturalna i prawda objawiona uzupełniają się i dowodzą jedności prawdy⁴⁰. Mimo że prawda poznana na drodze filozoficznej i na drodze wiary nie są tożsame, nie są też sobie przeciwne, lecz się uzupełniają⁴¹. Natomiast różni je przede wszystkim ich źródło i przedmiot. Źródłem poznania filozoficznego jest rozum, a poznania nadprzyrodzonego – wiara. Oprócz tego przedmiotem rozumu (filozofii) jest realnie istniejąca rzeczywistość, a przedmiotem wiary – objawienie Boże⁴². Franciszek dodaje, że przedmiotem objawienia jest miłość Boga⁴³.

2. Podmiotowe uwarunkowania wiary

W celu wyodrębnienia podmiotowych uwarunkowań wiary należy wskazać takie czynniki, bez których wiara nie zachodzi. Dlatego w oparciu o dwie encykliki ta część artykułu poświęcona jest kwestii rozumu i woli w akcie wiary. Oprócz tego zostaną w niej wskazane korzyści, jakie płyną ze współpracy wiary i rozumu.

Prawdę o sobie, o świecie i o Bogu człowiek ujmuje nie tylko intelektem. Ma możliwość poznać ją także w inny sposób. Wiąże się on z działaniem Boga, który sam objawia człowiekowi prawdę (wiedzę) o sobie. O objawieniu zgodnie mówią dwaj papieże. Wyjaśniają, że ma ono charakter spotkania⁴⁴. Przejawia się ono tym, że wypowiedziane słowo Boże zostaje w pierw usłysza-

³⁷ Por. FR 2-3; M.A. Krąpiec, *Czytając encyklikę „Fides et ratio”*. *Rozumnie wierzyć – rozumnie poznawać*, w: *Jan Paweł II. Fides et ratio. Tekst i komentarze*, red. T. Styczeń, W. Chudy, Lublin 2003, s. 269.

³⁸ Por. LF 24; FR 38, 99; M. Campagnaro, *The concept of faith from Benedict to Francis: 10 years after Lumen Fidei*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 56(2023), nr 4, s. 32.

³⁹ Por. FR 38 oraz dialog Jezusa z Apostołami pod Cezareą Filipową (Mt 16, 13-19).

⁴⁰ Por. FR 34, 51; P. Jaroszyński, *Spór o Europę. Zderzenia cywilizacji*, Lublin 2017, s. 61; M. Sieńkowski, *Wiara a racjonalność*, *Etik* 2020, s. 258.

⁴¹ Por. FR 17.

⁴² Por. FR 9, 53.

⁴³ Por. LF 32-33, 46, 51.

⁴⁴ Por. FR 7; LF 4-5, 38.

ne, a następnie uzyskuje odpowiedź człowieka. Mówienie, słuchanie⁴⁵ i odpowiadanie⁴⁶ konstytuują spotkanie, które ma strukturę dialogu⁴⁷. Przedmiotem (treścią) spotkania Boga z człowiekiem jest przede wszystkim prawda, której ludzkość niezdolalaby samodzielnie odkryć. Dotyczy ona Boga oraz zbawienia człowieka. W tak ukształtowanym klimacie rodzi się wiara, która stanowi odpowiedź na Boże objawienie⁴⁸.

Można by się spodziewać, że w obu encyklikach zostaną wyjaśnione podstawowe kwestie związane z wiarą. Należy do nich np. pochodzenie słowa „wiera”, znaczenie pojęcia czy definicja wiary. Jednakże jedynie Franciszek wyjaśnia pochodzenie słowa wiera; Jan Paweł II nie skupia się na etymologii. W „Lumen fidei” jest mowa o wierze, którą Franciszek porównuje do skały, czyli trwałego fundamentu. Chodzi o to, że na Bożym objawieniu (słowie) można budować jak na skale. Biblijne rozumienie wiary wiąże się z czynnością podtrzymywania (hebr. *‘emûnah* oraz *‘amàn*, gr. *pistôs*, łac. *fidelis*). Z jednej strony człowieka podtrzymuje wierność Boga, a z drugiej wiara człowieka, który powierza się Bogu. W ten sposób Bóg spełnia swoje słowo (obietnice), bo jest wierny, a człowiek na nim się opiera, bo wierzy⁴⁹. Franciszek wskazuje, że impulsem do powierzenia się Bogu jest nie tylko prawda, która nie zawodzi, lecz również miłość zdolna do bezgranicznego przebaczenia⁵⁰.

Z punktu widzenia podmiotowych uwarunkowań wiary istotne znaczenie ma wewnętrzny akt wiary. Wiąże się on przede wszystkim z zaangażowaniem ludzkich zdolności poznawczych i pożądawczych. Ponieważ wiara jest aktem osobowym, konstytuują go osobowe władze człowieka w postaci intelektu i woli. Oprócz tego składnikiem wiary jest łaska, której zadanie polega na usprawnieniu obu tych władz, aby były zdolne przyjąć prawdę i dobro zawarte w objawieniu⁵¹. Ze względu na nadprzyrodzony charakter objawienia, wierze, która oznacza jego przyjęcie, również przysługuje cecha nadprzyrodzoności. Dlatego wiara stanowi nadnaturalny typ poznania.

Na podstawie encykliki „Fides et ratio” możliwe jest zrekonstruowanie aktu wiary. Wprawdzie Jan Paweł II nie wyjaśnia go w takim stopniu, jak to czyni np. św. Tomasz z Akwinu czy Jacek Woroniecki⁵², jednakże wskazuje na jego podstawowe elementy. Przy czym więcej uwagi poświęca roli rozumu

⁴⁵ Por. LF 7-9, 30, 33.

⁴⁶ Por. LF 8, 22, 37, 39.

⁴⁷ Por. LF 14, 36.

⁴⁸ Por. FR 8, 76. Franciszek podkreśla wagę związku słuchania z widzeniem. Nazywa je narzędziami wiary. Oba te działania można potraktować jako strukturę wiary. Słuchanie odpowiada miłości (wola), a widzenie kontemplacji (intelekt). Słuchanie słowa Bożego koresponduje z pragnieniem oglądania Boga. Por. LF 29-31, 37.

⁴⁹ Por. LF 10, 23, 42, 50.

⁵⁰ Por. LF 13.

⁵¹ Por. FR 9, 23, 67, 75; LF 26, 40. M.in. tego rodzaju władze człowieka Franciszek nazywa sercem, które jest zdolne otworzyć się na prawdę i miłość.

⁵² Por. J. Woroniecki, *Katolicka etyka wychowawcza*, t. 2, cz. 1, Lublin 1986, s. 100nn.

w wierze, mniej zaś znaczeniu woli. Z kolei Franciszek nie odnosi się do aktu wiary wprost. Niezależnie od tego w encyklice „Lumen fidei” można dostrzec wypowiedzi poświęcone zwłaszcza rozumowi funkcjonującemu w ramach wiary.

Jeżeli objawienie dotyczy prawdy Bożej, to może być uznane jedynie taką wiarą, w której funkcjonuje rozum. Ponieważ jedno z właściwych działań intelektu polega na wydawaniu sądów, to prawda Boża, która wyraża się w sądach, może być przyjęta tylko intelektem. W przeciwnym razie wiara pozbawiona rozumu nie jest wiarą w rozumieniu katolickim. Wprawdzie można skonstruować taką koncepcję wiary, która pomija rozum, jednakże wtedy przyjęcie objawienia nie ma charakteru intelektualnego, gdyż opiera się na innych władzach (np. na woli lub uczuciach)⁵³. Model wiary, która nie angażuje rozumu uchodzi za nieracjonalny⁵⁴.

W ramach analizy aktu wiary i obecnego w nim rozumu zwykle porusza się kwestię przedmiotu materialnego i formalnego wiary. Pierwszy z nich odpowiada treściom wiary, a drugi temu, ze względu na co się je przyjmuje. W dwóch papieskich encyklikach zauważa się oba te wymiary. Materialny przedmiot wiary stanowią różne prawdy zawarte w objawieniu. Zwraca na nie uwagę zwłaszcza Franciszek. Podkreśla, że wiara skoncentrowana jest na Chrystusie i jego zbawczym dziele⁵⁵.

Z kolei formalny przedmiot wiary, który decyduje o przyjęciu jej treści akcentuje Jan Paweł II. Ponieważ prawda objawiona uchodzi za niezawodną, to nie ma żadnych postaw, aby jej nie uznać. Jej niezawodność (prawdziwość) jest gwarantowana przez objawiającego się Boga, który jako nieomylny nikogo w błąd nie wprowadza⁵⁶. Tak oto przedmiotem formalnym wiary jest autorytet Boga. W oparciu o swój autorytet Bóg gwarantuje wiarygodność objawionych prawd oraz wiarygodność miłości⁵⁷. Wobec tego wiara jest akceptacją zarówno Bożej prawdy, jak i Bożego autorytetu⁵⁸.

Należy pamiętać, że rozum w wierze ma do czynienia z prawdami, które przekraczają jego naturalne zdolności poznawcze. Z tego powodu zaangażowanie rozumu nie wystarcza do poznania całej tajemnicy objawienia. Praca rozumu w wierze w postaci dociekania prawdy stale się dokonuje, podczas gdy w wiedzy rozum znajduje spoczynek. Specyfika wiary polega na tym, że rozum

⁵³ Por. FR 46, 48; LF 3, 24-25; J. Ratzinger, *Wiara – prawda – tolerancja. Chryścijaństwo a religie świata*, przeł. R. Zajączkowski, Kielce 2005, s. 111nn.

⁵⁴ Por. LF 24; J. Krokos, *Racjonalność chrześcijaństwa*, w: *Czy rozum jest w konflikcie z wiarą. W X rocznicę ogłoszenia encykliki Fides et Ratio*, red. J. Krokos, M. Ryś, Warszawa 2009, s. 39-55.

⁵⁵ Por. LF 15, 17-18, 59; FR 11-12.

⁵⁶ Por. FR 8.

⁵⁷ Por. LF 15-17, 23, 92; K. Tarnowski, *Ustyszeć niewidzialne. Zarys filozofii wiary*, Kraków 2005, s. 162nn.

⁵⁸ Por. FR 13; LF 18.

zarazem uznaje prawdę objawienia i nadal ją zgłębia⁵⁹. Dzieje się tak z tego powodu, że prawda wiary ma wymiar transcendentny. Przekraczając naturalne zdolności rozumu, prawda tego rodzaju otwiera człowieka na wiarę.

Transcendentny wymiar prawdy objawionej sprawia, że do jej uznania niezbędna jest wola. Wspomina o niej Jan Paweł II, ale w encyklice nie wyjaśnia roli, jaką wola spełnia w akcie wiary. W oparciu o inne jego opracowania okazuje się, że jej zadaniem jest nakłonienie rozumu do uznania prawdy Bożej, gdyż sam rozum nie dostrzega jej prawdziwości⁶⁰. Wola ma możliwość wywierania nacisku na intelekt (i na pozostałe władze). Wobec tego dopiero współpraca rozumu i woli umożliwi ukonstytuowanie się wiary. Na skutek obecności woli w akcie wiary uzasadnia się, że wiara jest aktem wolnym⁶¹.

Jan Paweł II zdaje sobie sprawę z tego, że przeciwko wierze zwracają się różne nurty myślowe (np. racjonalizm, fideizm). Łączy je przede wszystkim to, że podważają wartość poznania przypisywaną wierze. Zdaniem ich zwolenników, wiara nie może uchodzić za rodzaj poznania, gdyż nie opiera się wyłącznie na naturalnych zdolnościach człowieka. Oprócz tego odrzucenie wiary następuje ze względu na jej przedmiot, który nie jest możliwy do uchwycenia przy pomocy autonomicznego rozumu. Z drugiej strony sprzeciw wobec wiary następuje na skutek nieufności wobec przyrodzonych zdolności rozumu do poznania prawdy⁶².

Zarówno Jan Paweł II, jak i Franciszek zgodnie podkreślają, że prawda objawiona przez Boga jest darem, a nie rezultatem ludzkich wysiłków poznawczych wypracowanych przez autonomiczny rozum. Kategoria daru i autorytet Boga sprawiają, że prawda Boża domaga się przyjęcia. Dwaj papieże oraz podstawowe dokumenty Kościoła jednomyślnie stwierdzają, że Bogu, który się objawia należy się posłuszeństwo wiary⁶³.

Związek między poznaniem rozumowym a poznaniem w drodze wiary to jeden z podstawowych tematów poruszanych w encyklice „Fides et ratio”. Jan Paweł II podejmuje go w tym celu, aby wykazać, że dwa sposoby poznania nie rywalizują ze sobą, lecz wzajemnie się przenikają. Jego refleksja stanowi potwierdzenie zasady, która głosi, że wiara potrzebuje rozumu, a rozum wiary⁶⁴.

⁵⁹ Por. FR 14, 79; STh 2-2, q. 2, a. 6; Tomasz z Akwinu, *Kwestie dyskutowane o prawdzie*, t. 1, przeł. A. Aduszkiewicz, L. Kuczyński, J. Ruszczyński, Kęty 1998, q. 14, a. 1; Z. Orbik, *Zagadnienie stosunku rozumu i wiary w encyklice Fides et ratio*, „Studia Elckie” 19(2017), nr 2, s. 122-123.

⁶⁰ Por. K. Wojtyła, *Świętego Jana od Krzyża nauka o wierze*, Lublin 2010, s. 113-118.

⁶¹ Por. FR 13; E. Stump, *Akwinata*, przeł. P. Lichacz, Poznań-Warszawa 2021, s. 625nn.

⁶² Por. FR 28, 52, 55; LF 2; W. Dłubacz, *Fideizm, racjonalizm i bezkrytyczny pluralizm*, w: *Rozum otwarty na wiarę*, red. A. Maryniarczyk, A. Gudaniec, Lublin 2000, s. 203nn.

⁶³ Por. FR 7, 13, 15; LF 12, 29; *Katechizm Kościoła Katolickiego*, nr 142-144.

⁶⁴ „Wiara wkracza nie po to, by pozbawić rozum autonomii albo ograniczyć przestrzeń jego działania, lecz po to tylko, by uzmysłowić człowiekowi, że w tych wydarzeniach objawia się i działa Bóg Izraela” FR 16, por. 17.

W wielu miejscach „Fides et ratio” jest mowa o wierze wspierającej rozum. Jan Paweł II tłumaczy, że rozum należy dowartościować, lecz nie przece-
niać. Jego zdaniem, wiedza zdobyta przy pomocy rozumu zyskuje większą
wartość, jeśli jest wpisana w kontekst wiary. Ponieważ wiara ma swoją rozum-
ność, a nie tylko nadprzyrodzoność, uwalnia rozum od ułomności i ograniczeń.
Znamienne, że przyjęcie treści wiary nie oznacza zaprzeczania rozumowi.
W tym sensie jest ona odpowiednia dla rozumu człowieka⁶⁵. Warto dodać, że
wiara nie oddziałuje silniej na słaby rozum. Aby uniknąć popadnięcia
w przesady lub mitologię, wiara potrzebuje silnego rozumu. Jednym słowem,
odwaga wiary domaga się odwagi rozumu⁶⁶.

Innym obliczem relacji wiary i rozumu są konsekwencje wypływające
z wspierania wiary rozumem. Jan Paweł II stwierdza, że wiara uwalnia rozum
od utraty prawdziwego poznania. Chroni go przed przypisaniem sobie roli, jaką
spełnia Bóg⁶⁷. Wprawdzie rozum umożliwia poznanie prawdy, lecz to wiara
pomaga odkryć ostateczny sens wszystkich rzeczy.

Chrześcijaństwu powinno zależeć na wykorzystaniu naturalnego poznania
Boga. Teologia naturalna, bo o niej mowa, rodzi szansę porozumienia z oso-
bami niewierzącymi. Dlatego istotna jest znajomość racjonalnych podstaw
wiary. Ponadto dzięki rozumowi możliwe jest krytyczne uświadomienie tego,
jak i w co się wierzy. Praca rozumu w postaci poznania prawd naturalnych
(realnie istniejącej rzeczywistości) może być wykorzystana przez wiarę jako
wprowadzenie do przyjęcia prawdy objawionej. Dlatego wiara nie obawia się
rozumu, lecz korzysta z jego pomocy (jak łaska z natury). W tym sensie za
pomocą rozumu wiara wyraża swój intelektualny, a przede wszystkim racjo-
nalny wymiar. Jan Paweł II z całym przekonaniem uznaje, że wiara domaga
się, aby jej przedmiot został poznany przez rozum⁶⁸.

Przywołując postać i dokonania św. Tomasza z Akwinu, który wykazywał
harmonię wiary i rozumu, Jan Paweł II daje do zrozumienia, że równowaga
między nimi przynosi korzyści każdej ze stron. Ich kompatybilność wynika
przede wszystkim z posiadania wspólnego źródła, którym jest Bóg⁶⁹.

Zabieganie o utrzymanie harmonii wiary i rozumu pozwala zapobiec nega-
tywnym, a nawet szkodliwym skutkom ich rozdzielania. Świadczą o tym znane
z historii stanowiska filozoficzne, które albo odseparowywały od siebie wiarę
i rozum, albo dostrzegały i pogłębiały antagonizm, a nawet postulowały
sprzeczność między nimi. Zerwanie równowagi między wiarą i rozumem rodzi

⁶⁵ Por. FR 20, 43, 57-58, 78; LF 30; I. Grochowska, *Faith and reason in the unity of truth in the thought of st. Thomas Aquinas and John Paul II*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 56(2023), nr 4, s. 15-16.

⁶⁶ Por. FR 48; LF 34.

⁶⁷ Por. FR 79.

⁶⁸ Por. FR 36, 67, 74, 79; LF 32; Z.J. Zdybicka, *Drogi poznania Boga według encykliki Fides et ratio*, „Roczniki Filozoficzne” 48-49(2000-2001), z. 2, s. 5-22.

⁶⁹ Por. FR 43; LF 32; M.A. Krąpiec, *Dlaczego nieprzemijająca nowość myśli Tomasza? (O antropologię integralną)*, w: *Rozum otwarty na wiarę*, dz. cyt., s. 13nn.

podejrzliwość oraz nieufność wobec rozumu. Z drugiej strony zachodzi obawa, że wiara szkodzi rozwojowi rozumu i racjonalności⁷⁰. Podejście antagonistyczne uniemożliwia osiągnięcie pełnej prawdy, a rozum naraża na podporządkowanie celom instrumentalnym. W konsekwencji miejsce prawdy zajmuje subiektywna pewność i użyteczność, a rozdźwięk osłabia i rozum, i wiarę⁷¹.

Podsumowanie

Przeprowadzone analizy zmierzały do ukazania przedmiotowych i podmiotowych racji wiary w oparciu o dwie encykliki: „Fides et ratio” oraz „Lumen fidei”. Spojrzenie na wiarę z perspektywy Jana Pawła II i Franciszka okazuje się podobne, choć niejednolite. Każde z nich posiada swoją specyfikę, która nie wynika tylko z obrania różnych celów w refleksji nad wiarą. Okazuje się, że w kwestii przedmiotu i aktu wiary, w mniejszym lub większym stopniu podejmowanych przez obu papieży, dostrzega się różne położenie akcentów.

Temat przedmiotu wiary podejmują autorzy obu encyklik. Wskazują, że jest nim prawda czy też objawienie Boże. Jan Paweł II mówi o prawdzie w kontekście ludzkiego poznania tak naturalnego, jak i nadprzyrodzonego. To nie znaczy, że nie łączy jej z innymi zagadnieniami. Natomiast Franciszek rozważania o prawdzie wiąże głównie z miłością. I jak w „Fides et ratio” zagadnienie poznania prawdy służy wskazaniu prawdy transcendentnej, tak w „Lumen fidei” chodzi o prawdę miłości.

Problem aktu wiary jest obecny w dwóch dokumentach. Jednakże w żadnym z nich nie jest omówiony w sposób wyczerpujący. Refleksja nad strukturą wiary jest istotna przede wszystkim z punktu widzenia podmiotowych uwarunkowań wiary. W większym stopniu aktem wiary zajmuje się Jan Paweł II, który kładzie nacisk na rolę rozumu w wierze. Wprawdzie nie pomija kwestii woli, ale nie skupia się na jej misji. Z kolei papież Franciszek nie tłumaczy zadań poszczególnych władz człowieka, jednakże najwięcej uwagi poświęca rozumowi, który wraz z wiarą odnajduje sens życia. O woli wspomina przy okazji odniesień do wnętrza (serca) człowieka.

Dwaj papieże stoją na straży komplementarności wiary i rozumu. Z punktu widzenia encykliki „Fides et ratio” wiarę wspiera naturalne poznanie Boga (zwłaszcza filozoficzne). Dlatego wiara odnosi korzyści, gdy jest uzupełniana rozumem zdolnym dotrzeć do ostatecznych przyczyn bytu (metafizyka). Natomiast rozum wsparty wiarą staje się otwarty na całą rzeczywistość łącznie z jej wymiarem transcendentnym. Innymi słowy, z dwóch encyklik wybrzmiewa postulat uzupełniania wiary rozumem, a rozumu wiarą.

* * *

⁷⁰ Por. FR 45-47.

⁷¹ Por. FR 47-48, 78; LF 2-3, 53.

Streszczenie

Artykuł jest poświęcony przedmiotowym i podmiotowym uwarunkowaniom wiary religijnej. Na podstawie dwóch encyklik o wierze: „Fides et ratio” Jana Pawła II oraz „Lumen fidei” Franciszka jest w nim mowa o przedmiocie oraz akcie wiary. Obaj papieże wskazują na prawdę (objawienie Boże), która stanowi przedmiot wiary. Jan Paweł II skupia się na prawdzie w kontekście ludzkiego poznania, natomiast Franciszek akcentuje aspekt miłości prawdy. W kwestii aktu wiary jest mowa głównie o roli rozumu w wierze. Ponadto wskazano korzyści płynące ze współpracy rozumu i wiary.

Słowa kluczowe: wiara, rozum, “Fides et ratio”, Jan Paweł II, „Lumen fidei”, Franciszek.

Objective and Subjective Conditions of Faith in Light of “Fides et Ratio” by John Paul II and “Lumen Fidei” by Francis

Summary

The article is devoted to the objective and subjective conditions of religious faith. In Light of two encyclicals on faith: “Fides et ratio” by John Paul II and “Lumen fidei” by Francis, it talks about the subject and the act of faith. Both popes point to the truth (God’s revelation), which is the object of faith. John Paul II focuses on truth in the context of human knowledge, while Francis emphasizes the aspect of love of truth. The act of faith mainly concerns the role of reason in faith. Moreover, the benefits of the cooperation of reason and faith were indicated.

Keywords: faith, reason, “Fides et Ratio”, John Paul II, “Lumen Fidei”, Francis.

Bibliografia

- Arystoteles, *Metafizyka*, przeł. K. Leśniak, Warszawa 2009.
- Benedykt XVI, *O poszukiwaniu prawdy*, w: tenże, *Poznanie prawdy. Wykłady papieskie*, Kraków 2017, s. 55-78.
- Campagnaro M., *The concept of faith from Benedict to Francis: 10 years after Lumen Fidei*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 56(2023), nr 4, s. 25-35.
- Dłubacz W., *Fideizm, racjonalizm i bezkrytyczny pluralizm*, w: *Rozum otwarty na wiarę*, red. A. Maryniarczyk, A. Gudaniec, Lublin 2000, s. 203-211.
- Franciszek, *Lumen fidei*, Rzym, 29 czerwca 2013 r.
- Grochowska I., *Faith and reason in the unity of truth in the thought of st. Thomas Aquinas and John Paul II*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 56(2023), nr 4, s. 9-19.
- Jan Paweł II, *Fides et ratio*, Rzym, 14 września 1998 r.
- Jaroszyński P., *Spór o Europę. Zderzenia cywilizacji*, Lublin 2017.
- Krapiec M.A., *Czytając encyklikę „Fides et ratio”. Rozumnie wierzyć – rozumnie poznawać*, w: *Jan Paweł II. Fides et ratio. Tekst i komentarze*, red. T. Styczeń, W. Chudy, Lublin 2003, s. 269-282.

- Krapiec M.A., *Dlaczego nieprzemijająca nowość myśli Tomasza? (O antropologię integralną)*, w: *Rozum otwarty na wiarę*, red. A. Maryniarczyk, A. Gudaniec, Lublin 2000, s. 13-32.
- Krokos J., *Racjonalność chrześcijaństwa*, w: *Czy rozum jest w konflikcie z wiarą. W X rocznicę ogłoszenia encykliki Fides et Ratio*, red. J. Krokos, M. Ryś, Warszawa 2009, s. 39-55.
- Maryniarczyk A., *Poznanie bytu a transcendentalia*, w: *Tomasz z Akwinu, Dysputy problemowe o prawdzie*, tłum. A. Białek, red. A. Maryniarczyk, Lublin 2001, s. 167-183.
- Mazur P.S., *O nazwach intelektu*, Lublin 2004.
- Moskal P., *Religia i prawda*, Lublin 2008.
- Moskal P., *Transcendencja i immanencja Boga w stosunku do świata*, w: *Wierność rzeczywistości. Księga Pamiątkowa z okazji jubileuszu 50-lecia pracy naukowej na KUL O. prof. Mięczysława A. Krapca*, red. Z.J. Zdybicka i in., Lublin 2001, s. 145-153.
- Orbik Z., *Zagadnienie stosunku rozumu i wiary w encyklice Fides et ratio*, „*Studia Elckie*” 19(2017), nr 2, s. 117-129.
- Ratzinger J., *Europa Benedykta w kryzysie kultur*, przeł. W. Dzieża, Częstochowa 2005.
- Ratzinger J., *Wiara – prawda – tolerancja. Chrześcijaństwo a religie świata*, przeł. R. Zajązkowski, Kielce 2005.
- Salij J., *Pytanie o światło wiary*, w: *tenże, Wiara i teologia*, Poznań 2017, s. 33-49.
- Salij J., *Teolog*, w: *Jan Paweł II – człowiek kultury*, red. K. Flader, W. Kawecki, Kraków 2008, s. 345-364.
- Sieńkowski M., *Kryzys racjonalności*, „*Człowiek w Kulturze*” 33(2023), cz. 1, s. 52-77.
- Sieńkowski M., *Wiara a racjonalność*, *Elk* 2020.
- Słomka M., *Fides et ratio – Jan Paweł II i abp Józef Życiński*, w: *Relacja nauka – wiara. Nowe ujęcie dawnego problemu*, red. J. Golbiak, M. Hereć, Lublin 2014, s. 165-178.
- Stump E., *Akwinata*, przeł. P. Lichacz, Poznań-Warszawa 2021.
- Tarnowski K., *Usłyszeć niewidzialne. Zarys filozofii wiary*, Kraków 2005.
- Tomasz z Akwinu, *Kwestie dyskutowane o prawdzie*, t. 1, przeł. A. Aduszkiewicz, L. Kuczyński, J. Rusczyński, Kęty 1998.
- Wojtyła K., *Świętego Jana od Krzyża nauka o wierze*, Lublin 2010.
- Woroniecki J., *Katolicka etyka wychowawcza*, t. 2, cz. 1, Lublin 1986.
- Zdybicka Z.J., *Drogi poznania Boga według encykliki Fides et ratio*, „*Roczniki Filozoficzne*” 48-49(2000-2001), z. 2, s. 5-22.